

تجلی آموزه‌های اسلامی در طراحی خانه‌های آرامش‌بخش (نمونه موردی: خانه الداغی‌ها و جعفرزاده سبزوار)

امیرحسین شیردل^۱، فائزه اسدپور^۲، امید رهایی^{۳*}

۱- دانشجوی کارشناسی گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران.

amirshirdel6645930@gmail.com

۲- استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران.

Faezeh.Asadpour@sru.ac.ir

۳- استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

o.rahaei@sru.ac.ir

تاریخ پذیرش: [۱۴۰۴/۲/۱۲]

تاریخ دریافت: [۱۴۰۳/۱۲/۸]

چکیده

معماری خانه‌های ایرانی، به‌ویژه با تأثیرپذیری از آموزه‌های اسلامی، نقش مهمی در پاسخگویی به نیازهای معنوی و مادی ساکنان دارد. این پژوهش به بررسی تجلی آموزه‌های اسلامی در طراحی خانه‌های سنتی منطقه سبزوار، با تمرکز بر خانه‌های الداغی‌ها و جعفرزاده از دوره قاجار، می‌پردازد. هدف پژوهش، استخراج معیارهای اسلامی برای طراحی خانه‌هایی آرامش‌بخش است که با بهره‌گیری از اصول قرآنی و روایات اسلامی، قادر به ایجاد محیطی هماهنگ با نیازهای انسان و فرهنگ ایرانی باشند. این پژوهش از نوع کیفی بوده که با جمع‌آوری اطلاعات از طریق روش اسنادی-کتابخانه‌ای به تجزیه و تحلیل اسناد و متون اسلامی پرداخته شده و با استدلال منطقی، تجلی اصول و ارزش‌های اسلامی در خانه‌های تاریخی الداغی‌ها و جعفرزاده از دوره قاجار مورد بررسی قرار گرفته شده است. بررسی خانه‌ها نشان می‌دهد که معماران ایرانی اصولی مانند حریم و محرمیت، تعادل و تناسب، زیبایی‌شناسی، بهره‌برداری از هندسه و سلسله‌مراتب فضایی و اهتمام به خلوت و آرامش را رعایت می‌کردند، همچنین توجه و استفاده از مصالح طبیعی و سبک زندگی متناسب با فرهنگ مردمان این منطقه، از ویژگی‌های بارز این خانه‌ها است. یافته‌های پژوهش گویای آن است که با بازگشت به این آموزه‌های حکیمانه، می‌توان کیفیت و معنویت مسکن معاصر را ارتقاء داد و با پیروی از این ارزش‌های اسلامی نه تنها پایداری و دوام ساختارها فراهم می‌شود، بلکه آرامش روان‌شناختی و اجتماعی ساکنان نیز تأمین می‌گردد.

واژگان کلیدی: خانه ایرانی، خانه الداغی‌ها، خانه جعفرزاده، معماری اسلامی، قرآن کریم، سبزوار.

۱- مقدمه

در دنیای پرشتاب و پرتنش امروز، خانه به‌عنوان پناهگاهی امن و مکانی برای بازیابی آرامش و تعادل روانی، اهمیتی دوچندان یافته است (Mahdinejad & asadpour, 2020). معماری و طراحی داخلی خانه‌ها، به‌عنوان بستری برای زندگی روزمره، نقش بسزایی در ایجاد این حس آرامش و آسایش ایفا می‌کنند (Mahdinejad, Sharghi & Asadpour, 2019؛ مهدی‌نژاد، شرقی و اسدپور، ۱۳۹۸) و هر ناحیه مسکونی باید با توجه به ساختارهای متفاوت خانوادگی و نیازهای مهم مکانی و اجتماعی گوناگون ساخته شود و با داشتن ویژگی‌های فضایی و اجتماعی مخصوص خود، محیطی منحصربه‌فرد و عالی را ارائه نماید (آصفی و ایمانی، ۱۳۹۳). عوامل دینی، تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، محیطی و سیاسی و غیره از جمله مواردی هستند که در شکل‌گیری مسکن، بسیار مؤثر بوده است. در این میان، آموزه‌های دینی و اسلامی، با تأکید بر معنویت، تعادل و ارتباط با طبیعت، می‌توانند الهام‌بخش طراحی خانه‌هایی باشند که نه تنها نیازهای مادی ساکنان را برآورده سازند، بلکه به ارتقای سطح معنوی و روانی آن‌ها نیز کمک کنند. مفهوم «آرامش» در اسلام، فراتر از آسایش جسمی و روانی، به معنای سکون قلب و اطمینان خاطر در پرتو یاد خداوند است. خانه‌هایی که با الهام از این مفهوم طراحی می‌شوند، فضاهایی هستند که انسان را به تفکر، عبادت و ارتباط با خالق هستی دعوت می‌کنند. این خانه‌ها، با بهره‌گیری از عناصر طبیعی، نور مناسب و فضاهای معنوی، می‌توانند به مکانی برای تزکیه نفس و پالایش روح تبدیل شوند. یکی دیگر از ابعاد مهم در طراحی خانه‌های اسلامی، توجه به نیازهای اجتماعی و جمعی است. خانه به‌عنوان مکانی برای تجمعات خانوادگی و اجتماعی طراحی می‌شود و فضاهایی برای پذیرایی و تعامل اجتماعی در نظر گرفته می‌شود. این تعاملات اجتماعی نقش مهمی در تقویت بافت اجتماعی و ایجاد حس همبستگی و مشارکت دارند (Mahdinejad et al, 2024a)؛ بنابراین یک خانه قبل از هر چیز فضا و مکانی درونی است، درونی بودن آن در ارتباط با بیرون آن، با کوچه و خیابان، رودخانه، گستره‌های بیرونی روستا و شهر، دریا و زمین و آسمان، طبیعت و جهان و سرانجام همه هستی معنا و ارزش می‌یابد. خانه به ما این امکان و فرصت را می‌دهد که در آرامش در خیالات خود غرق شویم (آصفی و ایمانی، ۱۳۹۳). طراحی این کاربری امری فراتر از پاسخ به برنامه است؛ چراکه باید چهره عمومی را در عین جریان زندگی خصوصی ساکنانش به نمایش گذارد. این به معنای پیروی از شرایط متنوع اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و به‌ویژه فلسفه فردی ساکنان است که در جوامع گوناگون، از فرد به فرد متفاوت خواهد بود. در نتیجه، شناسایی شیوه و ترجیحات رایج زندگی در جامعه و تأثیرات آن در طراحی حائز اهمیت است. از طرف دیگر، تجارب گذشتگان در تعبیر نظام‌مند نقش مسکن و تأثیرات آن در جامعه معاصر دارای اهمیت بالقوه‌ای هستند.

خانه‌های سنتی ایران همواره با برقراری ارتباطی مناسب با سبک زندگی و شرایط اجتماعی زمان خود، مطلوبیت و مقبولیت بالایی را به دست آورده‌اند و می‌توانند به‌عنوان الگوهای مناسب در ساخت‌وسازهای معاصر استفاده شوند؛ بنابراین، هدف پژوهش حاضر آن است که با توجه به فرامین و آموزه‌های اسلامی که برگرفته از احادیث، روایات معتبر و همچنین قرآن کریم است، به این نکته بپردازد که خانه‌ای که متناسب با آموزه‌های اسلام است چه ویژگی‌هایی دارد؟ همچنین، در صورت تمایل به دست یافتن به یک خانه آرامش‌بخش، چه عوامل را باید در نظر گرفت؟ در ایران نیز، به دلایلی همچون تحولات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، افزایش ناگهانی جمعیت، مهاجرت مردم به شهرها، عدم مدیریت صحیح شهری توسط دولت‌ها، کمبود امکانات ساخت‌وساز و عدم آشنایی دست‌اندرکاران با تکنولوژی ساخت، تأثیرات نامطلوب و بعضاً جبران‌ناپذیر در حوزه معماری به‌ویژه در زمینه مسکن بروز یافته است (شایرچیمبا، ۱۳۷۹)؛ بنابراین در این پژوهش به‌طور دقیق‌تر به موارد زیر می‌شود:

اهداف پژوهش

۱. آشنایی با معیارهای حکیمانه اسلامی در باب طراحی خانه

۲. دستیابی به خانه‌های آرامش‌بخش

سؤالات پژوهش

۱. معماران سنتی چگونه آموزه‌های اسلامی را به منصفه ظهور می‌رسانند؟
۲. چگونه می‌توان خانه‌های خود را به بستری جهت رشد معنوی و روحانی انسان تبدیل نمود؟

۲- مرور مبانی نظری و پیشینه

خانه‌های تاریخی در دوره اسلامی بیانگر تنوع فرهنگی و اقلیمی مناطق مختلف جهان اسلام هستند. این تنوع در معماری خانه‌ها از مراکز خلافت اسلامی مانند بغداد و قاهره گرفته تا نقاط دورافتاده‌تر مانند اسپانیا و ایران، انعکاسی از تلفیق فرهنگ‌ها و سنت‌های محلی با احکام و ارزش‌های اسلامی است (Bianca, 2000). در دوره‌های اولیه اسلامی به‌ویژه در خلافت عباسیان، مفهوم خانه نه تنها به‌عنوان محلی برای سکونت بلکه به‌عنوان مکانی برای عبادت و تکریم خداوند توسعه یافت (Hakim, 1986). خانه‌ها در این دوره اغلب دارای حیاط‌های داخلی بوده و از معماری حیاط‌محور برای ایجاد تهویه طبیعی و حفظ حریم خصوصی استفاده می‌کردند. این طراحی به‌طور ضمنی به مفاهیم اسلامی مانند حیا و عفت توجه داشت. در ایران و آسیای میانه، خانه‌های سنتی اسلامی تحت تأثیر معماری ساسانی و بیزانسی قرار گرفتند. گنبدها و ایوان‌ها به‌عنوان ویژگی‌های بارز این دوره لحاظ می‌شدند و فضاهایی متناسب با شرایط اقلیمی و فرهنگی آن مناطق طراحی می‌شدند (Ardalan & Bakhtiar, 1973). تاریخچه معماری خانه‌ها در ایران اسلامی نشان‌دهنده تأثیرات عمیق فرهنگی و تاریخی است که از دوران پیش از اسلام تا به امروز ادامه یافته است. این معماری‌ها، با پیوند عناصر بومی و تکنیک‌های معماری اسلامی، به ایجاد سبک‌های منحصر به فردی در منازل مسکونی انجامیده‌اند (Mahdinejad et al, 2020b). به‌طوری‌که در دوران اولیه اسلامی، به‌خصوص در دوره‌های عباسی و سامانی، بناهای مسکونی به‌تدریج با تأثیر از معماری ساسانی و اسلامی توسعه یافتند (Ardalan & Bakhtiar, 1973). در این دوره، تلاش در جهت استفاده از مصالح بومی و تکنیک‌های سازگار با اقلیم به‌گونه‌ای بود که ساختمان‌ها ضمن حفظ توازن میان زیبایی و عملکرد، به نیازهای اقلیمی منطقه نیز پاسخ دهند، به‌طوری‌که گلریز و موسوی (۱۴۰۲) معتقد هستند فضاهای مسکونی در مناطق مختلف ایران بر اساس نیازهای خانواده، توجه به عوامل اقلیمی و فرهنگ مردم ساخته شده است. استفاده از عناصر طبیعی، مانند آب، گیاهان و نور خورشید، نیز از جمله راهکارهای مؤثر در طراحی خانه‌های آرامش‌بخش با الهام از آموزه‌های اسلامی است که در راستای تعدیل دما و آسایش حرارتی مسکن هم نیز مؤثر بوده است و فضا را برای کاربران تلطیف کرده است (شیردل و مهدی‌نژاد، ۱۴۰۳). آب، به‌عنوان نمادی از پاکی و طهارت، می‌تواند به تلطیف فضا و ایجاد حس آرامش کمک کند. گیاهان، با رنگ سبز و عطر دل‌انگیز خود، می‌توانند به افزایش شادابی و سرزندگی در خانه کمک کنند. نور خورشید، به‌عنوان منبع انرژی و حیات، می‌تواند به بهبود خلق‌وخو و افزایش سطح انرژی ساکنان خانه کمک کند (Mahdinejad et al, 2021e).

به‌طور کلی در شکل‌گیری خانه‌ها عوامل و عناصر متعددی نقش داشته است که به دیدگاه راپاپورت عامل درک و فرهنگ انسان‌ها که شامل مسائل اعتقادی، خانوادگی، قبیله‌ای، فرهنگی و غیره است، نقش مؤثری نیز ایفا کرده است (مهدی‌نژاد و شیردل، ۱۴۰۲). در معماری اسلامی، توجه به حریم خصوصی و حریمیت، از اصول اساسی به شمار می‌رود (اردلان، ۱۳۸۰). طراحی فضاهای داخلی به‌گونه‌ای که حریم خصوصی افراد حفظ شود و از ورود نگاه‌های نامحرم جلوگیری گردد، می‌تواند به ایجاد حس امنیت و آرامش در خانه کمک کند. استفاده از دیوارهای بلند، پنجره‌های مشبک و فضاهای جداگانه برای مهمان و خانواده، از جمله راهکارهایی هستند که در معماری اسلامی برای تحقق این اصل به کار گرفته می‌شدند. علاوه بر حریم خصوصی، توجه به سلسله مراتب فضایی نیز در معماری اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. طراحی خانه‌ها به‌گونه‌ای که فضاهای عمومی و خصوصی به‌تدریج از یکدیگر جدا شوند، می‌تواند به ایجاد حس آرامش و تمرکز در فضاهای خصوصی کمک کند. به‌عنوان مثال، قرار دادن حیاط در مرکز خانه و ایجاد

فضاهای انتقالی بین حیاط و اتاق‌ها، می‌تواند به کاهش استرس و افزایش حس تعلق به مکان کمک کند (Mahdinejad et al, 2020d; Asadpour et al, 2024b). حیاط به‌عنوان قلب خانه، فضایی برای تجمع خانواده و انجام عبادات فراهم می‌آورد (Omer, 2010). این فضای باز معمولاً با گیاهان و آب‌نماها تزئین می‌شود تا محیطی طبیعی و آرامش‌بخش ایجاد کند. وجود آب، نه تنها نمادی از پاکی است، بلکه به‌عنوان عنصری برای ایجاد طراوت و شنیدن صدای آب روان، به کاهش استرس کمک می‌کند (Rabbat, 2012).

در دوره سلجوقیان، معماری منازل با استفاده از ویژگی‌هایی همچون آجرکاری و ایجاد فضاهای مرکزی با حیاط‌های بزرگ دگرگونی بزرگی یافت. این حیاط‌ها با فواره‌ها و باغچه‌ها جهت تعادل آب و هوایی و زیباسازی محیط به کار می‌رفتند (Pope, 1965). دوره صفویان نقطه عطفی در معماری مسکونی ایران محسوب می‌شود. اصفهان با توجه به مرکزیت سیاسی و فرهنگی خود به‌عنوان نمونه‌ای برجسته از این دوران به شمار می‌رود. خانه‌ها در این دوره غالباً دو یا چند طبقه بودند که با بهره‌گیری از ایوان‌های وسیع و نقوش کاشی‌کاری پیچیده، جلوه‌ای از شکوه و زیبایی دوران صفوی را به نمایش گذاشتند (Blair & Bloom, 1994). یکی از اصلی‌ترین عناصر در طراحی خانه‌های تاریخی دوره اسلامی، تزیینات و طرح و نقوش هندسی است (Mahdinejad et al, 2020b). در طراحی داخلی خانه‌ها نیز می‌توان از عناصر و نقوش اسلامی برای ایجاد فضایی معنوی و آرامش‌بخش استفاده کرد (حائری، ۱۳۸۵). استفاده از کاشی‌کاری‌های اسلامی، خطاطی آیات قرآن و نقوش هندسی، می‌تواند به ایجاد حس ارتباط با فرهنگ و تمدن اسلامی کمک کند. انتخاب رنگ‌های آرامش‌بخش، مانند آبی، سبز و سفید، نیز می‌تواند به کاهش استرس و افزایش حس آرامش در خانه کمک کند. در دوره قاجار، معماری خانه‌ها با تأثیرپذیری از سبک‌های غربی و ترکیب آن‌ها با عناصر سنتی ایرانی ادامه یافت. خانه‌های تاریخی قاجار، نظیر خانه‌های قدیم تهران و شیراز، نشان‌دهنده امتزاج نوآورانه سنت و مدرنیته هستند. استفاده از آیینه‌کاری‌ها و شیشه‌های رنگی در این بناها نشانی از تغییرات اجتماعی و فرهنگی این دوره است (Wilber, 1969).

به‌طورکلی، معماری خانه‌های تاریخی ایران در دوره اسلامی نه تنها به‌عنوان پناهگاه و مکان زندگی، بلکه به‌عنوان نمادی از هویت فرهنگی و اجتماعی اقوام مختلف ایرانی عمل کرده است. این خانه‌ها که اغلب به‌صورت مجتمع‌های خانوادگی طراحی شده‌اند، به شکلی سازمان‌دهی شده‌اند که هم زیبایی و هم کارایی را به ساکنان خود ارائه دهند (Kleiss, 1981). توجه به نیازهای معنوی ساکنان خانه، ازجمله ایجاد فضایی برای نماز و عبادت، نیز ازجمله عوامل مهم در طراحی خانه‌های آرامش‌بخش با الهام از آموزه‌های اسلامی است. اختصاص دادن یک اتاق یا فضایی مجزا برای نماز و عبادت، می‌تواند به ایجاد حس ارتباط با خداوند و افزایش آرامش روانی کمک کند. لذا با تفاسیر گفته شده مشخص شد که؛ در دین اسلام خانه از اهمیت ویژه و جایگاه والایی برخوردار است، ازاین‌رو توجه به اصول طراحی مسکن در دین مبین اسلام و تطابق آن اصول با شرایط دنیای امروز در ابعاد گوناگونی چون اجتماعی، فرهنگی و رفتاری ضروری و مهم به نظر می‌رسد (حمزه‌نژاد و صدریان، ۱۳۹۳) ازجمله منابع مطالعاتی که این اصول قابلیت استخراج دارد کتبی چون قرآن کریم، نهج‌البلاغه، اصول کافی، بحارالانوار و تفاسیر مختلف مربوط به آن‌ها نیز هست. پژوهشگران متعددی در این حوزه تحقیق کرده‌اند، چون بسیم سلیم حکیم (۱۳۸۰) که به منطبق کردن اصول معماری و شهرسازی اسلامی در کشورهای عربی پرداخته است و در حوزه اجتماعی نیز هشام مرتضی (۱۳۸۷) این اصول را در چهار گروه جامعه، محله، خانواده و فرد دسته‌بندی می‌کند (حائری ۱۳۸۸، تقی زاده ۱۳۷۹، سرتیپی‌پور ۱۳۸۳، هاشمی‌طغی‌الجردی ۱۳۹۰، بمانیان ۱۳۸۹، نصر ۱۳۹۴، نصیری ۱۳۸۸، امین‌پور ۱۳۹۴، مهدی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۲)؛ باید اشاره کرد که تلاش برای بیان کیفیات به تنهایی نمی‌تواند به ارتقای طرح خانه منجر شود. اما وجه تمایز این پژوهش این است که اکثر پژوهش‌ها صرفاً به مسکن اسلامی به‌طورکلی و عام پرداخته‌اند و هیچ مورد از آن‌ها به‌طور اخص به طراحی مسکن بر اساس آموزه‌های اسلامی مستخرج از قرآن و روایات نپرداخته است. همچنین، برای اثبات هر ادله روایتی، از آیات قرآن کریم تصدیق آورده شده تا بتواند راهنمای معماران معاصر گردد. در این پژوهش، علاوه بر بررسی قرآن کریم و کتب حدیثی معتبر و دیدگاه اندیشمندان، نیز به استخراج تخصصی اصول اسلامی مربوط به مسکن پرداخته شده است. با تطبیق این

اصول با دستاوردها در دو خانه سنتی شهر سبزوار، خانه الداغی‌ها و خانه جعفرزاده سبزوار، تدابیر معمار مسلمان ایرانی جهت رعایت و بهره‌مندی از این اصول بررسی شده است. این مطالعه می‌تواند در طراحی مسکن معاصر نیز مورد استفاده قرار گیرد که خود دستاوردی مهم به شمار می‌رود، چراکه خانه‌های معاصر متأسفانه نتوانسته‌اند پاسخگوی کامل نیازهای زیستی ساکنین آن نیز باشند (رزم آهنگ و کشمیری، ۱۴۰۲)، بنابراین توجه به الگوها و مدل‌های رایج در معماری ایرانی-اسلامی می‌تواند در ساخت مسکن آرامش‌بخش بسیار مؤثر نیز باشد (مهدی نژاد و شیردل، ۱۴۰۳).

۳- روش‌شناسی

در این تحقیق، از آموزه‌های والای اسلامی به‌عنوان منبع موثق مورد استناد استفاده شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها، از شیوه مطالعات اسنادی- کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است و با جستجو و مطالعه در متون ارزشمند علمی، دینی و اسلامی (اعم از آیات و روایات)، گزاره‌هایی که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم با مسئله تحقیق در ارتباط هستند، انتخاب شده است، لازم به ذکر است در این مرحله بالغ بر ۳۰۰ منبع (مقاله، کتاب، روایت و غیره) یافته شد که در نرم‌افزار Excel به‌طور مرتب وارد شد و با توجه به کلیدواژه‌های مقالات، سال انتشارات، تطبیق نتایج با موازین و دستورات اسلامی و غیره، حدود ۱۰۰ مقاله مرتبط و نزدیک به تحقیق حاضر انتخاب شد در مرحله بعد، در مقام داوری و تحلیل داده‌ها، از روش تحلیل محتوای کیفی، اصول و ارزش‌های اسلامی در مورد خانه‌های تاریخی الداغی‌ها و جعفرزاده که به‌صورت تصادفی هدفمند از دوره قاجار مورد بررسی قرار گرفته است و از طریق استدلال منطقی میزان تأثیر این آموزه‌ها بر شکل‌گیری ساختارهای معماری و فضایی این خانه‌ها مورد تطبیق و تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۳-۱- قلمرو پژوهش

شهرستان سبزوار همواره به‌عنوان قسمتی از ایالت خراسان بزرگ شناخته شده است. با تقسیمات اخیر، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شهرستان‌های غرب خراسان رضوی شمارش می‌شود. سبزوار در مسیر مشهد-شاهرود قرار گرفته است و به‌عنوان یک شهرستان بزرگ، به دلایل جغرافیایی و نقطه اتصال با شهرهای تهران، مشهد و شاهرود، همواره تحت تأثیر بازدیدکنندگان، مسافران و بازارچه تجارت قرون گذشته این منطقه، فعال بوده است (علوی مقدم، ۱۳۹۱).

بر اساس مشاهدات و بررسی‌های پژوهشگران، تاریخ دقیقی از ساخت خانه الداغی‌ها در دسترس نیست، اما بر اساس مشخصات و ویژگی‌های ظاهری ساخت این بنا به اواخر قاجاریه مربوط می‌شود (اشرفی و همکاران، ۱۳۹۴). این بنا در خیابان اتابک جنوبی شهر سبزوار واقع شده است. همچنین با توجه به شیوه معماری و مصالح به‌کاررفته در خانه جعفرزاده، این بنا هم متعلق به دوره قاجاریه است و در خیابان بیهق، کوچه حاج‌آقا فخر، واقع شده است، در ادامه تصاویری از فضاها داخلی و خارجی این دو بنا ارزشمند و تاریخی (تصاویر ۲ تا ۷) آورده شده است.

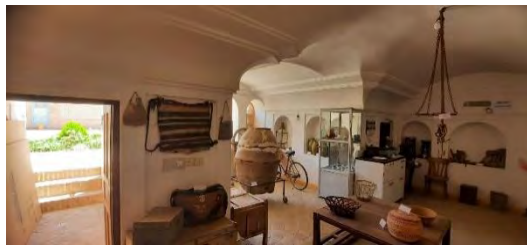
تصویر ۲- خانه جعفری‌زاده سبزوار، منبع: نگارندگان

تصویر ۱- خانه الداغی‌های سبزوار، منبع: نگارندگان

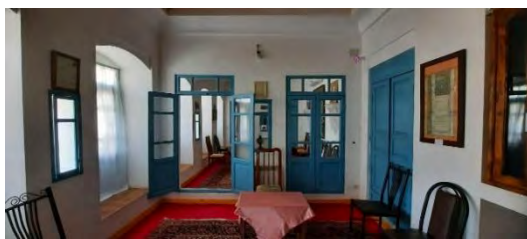
تصویر ۴- خانه جعفری‌زاده سبزوار، منبع: نگارندگان

تصویر ۳- خانه الداغی‌های سبزوار، منبع: نگارندگان

تصویر ۶- خانه جعفری‌زاده سبزوار، منبع: نگارندگان

تصویر ۵- خانه الداغی‌های سبزوار، منبع: نگارندگان

۴- یافته‌ها

۴-۱- تحلیل شاخصه‌های کالبدی خانه‌های الداغی‌ها و جعفرزاده

خانه‌های الداغی و جعفرزاده در سبزوار ازجمله نمونه‌های بارز معماری سنتی ایرانی هستند که با رعایت اصول معماری ایرانی-اسلامی ساخته شده‌اند. خانه‌های تاریخی الداغی‌ها و جعفرزاده نمایانگر ویژگی‌های بارز معماری منطقه خراسان و اصول طراحی معماری ایرانی-اسلامی هستند. این خانه‌ها علاوه بر تطابق با شرایط اقلیمی و فرهنگی، نماد هویت و سبک زندگی مردم منطقه در دوره‌های تاریخی خود هستند. مطابق (جدول ۱) مهم‌ترین ویژگی‌های معماری این دو خانه استخراج شده است.

جدول ۱- ویژگی‌های معماری خانه‌های الداغی و جعفرزاده، منبع: نگارندگان

ردیف	خانه جعفرزاده	خانه الداغی‌ها	ویژگی معماری
۱	درون‌گرایی کمتر نسبت به خانه الداغی‌ها. تأکید ویژه بر سادگی ورودی و جلوگیری از دیده‌شدن حریم خانوادگی. حفظ ارتباط خصوصی اعضای خانواده با طرحی ساده و عملکردگرا.	تفکیک دقیق‌تر فضاهای عمومی و خصوصی. پلان قوی‌تر برای حفظ ارتباط میان فضاهای داخلی و حیاط.	درون‌گرایی
۲	حیاط کوچک‌تر و حوض ساده‌تر نسبت به خانه الداغی‌ها. فضایی کاربردی‌تر با وجود درختان و پوشش گیاهی متنوع‌تر.	دارای حیاط بزرگ‌تر و محوری‌تر. حوض مرکزی طراحی شده با تقارن کامل. وجود گیاهان و درختان تزئینی در ارتباط با طبیعت.	حیاط مرکزی

۳	تطابق مناسب با اقلیم و جزئیات بیشتر نسبت به خانه الداغی‌ها.	دیوارهای ضخیم‌تر و عایق‌تر برای مقابله با گرما و سرمای شدید سبزووار.	معماری اقلیمی
	دیوارها و فضاها تا حدی ساده‌تر، با تمرکز بر کاهش هزینه‌ها و عملکرد اقتصادی.	رعایت دقیق‌تر اصول اقلیمی در تعیین محل تابستان‌نشین (شمالی) و زمستان‌نشین (جنوبی).	
۴	تزئینات گچ‌بری، اما به شکل ساده‌تر. پنجره‌های دارای شیشه‌های رنگی و با جزئیات بیشتر با جلوه‌های نورپردازی نسبت به خانه الداغی‌ها.	سادگی در گچ‌بری و تزئینات شیشه‌های مشبک ساده در پنجره‌ها	تزئینات معماری
	تأکید بر سادگی و عملکرد.		
۵	اتاق‌های سهدری ساده‌تر طراحی شده‌اند. تمرکز بیشتر بر کاربردی بودن فضاها و ارتباط با حیاط.	اتاق سهدری در سمت اصلی حیاط با بیشترین تزئینات و دسترسی مناسب.	اتاق‌های سهدری
۶	ایوان‌هایی کاربردی‌تر و ساده‌تر، اما همچنان با طراحی متقارن. ابعاد ایوان‌ها کوچک‌تر نسبت به خانه الداغی.	ایوان‌های کاملاً متقارن و وسیع‌تر. نقش محوری در نمای بنا همراه با تزئینات.	ایوان‌های متقارن
۷	نورگیری از طریق شیشه‌های رنگی مشبک و مثبت کاری شده. بهره‌گیری هنری از شیشه‌های رنگی و مشبک برای عبور کنترل‌شده نور.	شیشه‌های مشبک ساده برای ورود نور طبیعی و تهویه مناسب. تهویه مناسب در حد نیاز، اما با جزئیات و ظرافت کمتر نسبت به خانه جعفرزاده.	استفاده از نور و هوا
۸	استفاده از خشت و آجر با کیفیت بالا برای افزایش دوام و زیبایی. تمرکز بیشتر بر کاربرد و عملکرد مصالح.	استفاده از خشت و آجر با کیفیت بالا برای افزایش دوام و زیبایی. طراحی با در نظر گرفتن جزئیات در انتخاب مصالح	مصالح بومی
۹	سازگاری محیطی مناسب، اما بدون استفاده بیشتر از منابع اضافی. استفاده از درختان و گیاهان بومی برای ایجاد پایداری اکولوژیکی.	طراحی دقیق‌تر برای هماهنگی با محیط‌زیست و حفظ منابع طبیعی. استفاده از درختان و گیاهان تزئینی نسبت به خانه جعفرزاده	حفاظت از محیط‌زیست

مطابق جدول ۱، معماری خانه‌های الداغی و جعفرزاده در سبزواری نه تنها بازتاب‌دهنده فرهنگ و سنت‌های ایرانی است بلکه با اصول و آموزه‌های اسلامی نیز همخوانی دارد. این خانه‌ها نمونه معاصر از مکانیسم‌های زیست پایدار، طراحی اقلیمی و هنرمندی در تزئینات هستند که به‌خوبی نیازهای اجتماعی و خانوادگی ساکنان را تأمین می‌کنند. از زاویه‌های فرهنگی و هنری، این خانه‌ها همواره مورد تحسین قرار گرفته‌اند و به‌عنوان نمادی از هویت ملی و فرهنگی شناخته می‌شوند.

جدول ۲- ویژگی‌های کلی ساختار کالبدی و فضایی خانه الداغی‌ها و جعفرزاده سبزواری، منبع: نگارندگان

ردیف	خانه جعفرزاده	خانه الداغی‌ها	ویژگی/عنصر معماری
۱	درون‌گرا با محوریت حیاط مرکزی	درون‌گرا با محوریت حیاط مرکزی	نوع طراحی (کالبد کلی)
۲	حیاط مرکزی با آب‌نمای تزئینی و باغچه‌های کوچک و درختان در اطراف	حیاط وسیع با حوض مستطیلی در مرکز و درختان تزئینی اطراف	حیاط مرکزی
۳	دارای تقسیم‌بندی مشخص و مرتبط بین فضاهای اندرونی و بیرونی	دارای تقسیم‌بندی مشخص و مرتبط بین فضاهای اندرونی و بیرونی	تقسیم‌بندی فضاها
۴	اتاق‌های سهدری مشرف به حیاط	اتاق‌های سهدری مشرف به حیاط	اتاق‌های اصلی
۵	ایوان ساده‌تر اما کاربردی برای ارتباط با فضای باز	ایوان رو به سمت حیاط با طاق‌ها و ستون‌های متعدد	ایوان
۶	مشابه، با تفکیک تابستان‌نشین و زمستان‌نشین	اتاق‌های سمت شمال برای تابستان و سمت جنوب برای زمستان	تابستان‌نشین و زمستان‌نشین
۷	تزئینات ساده‌تر اما با حفظ اصول گچ‌بری و آجرکاری	تزئینات گچ‌بری زیبا و نقوش هندسی	تزئینات
۸	خشت و آجر همراه با تزئینات آجرکاری بیرونی	خشت و آجر با گچ‌بری در نمای داخلی و خارجی	مصالح اصلی ساختمانی
۹	فاقد بادگیر (به دلیل اقلیم سردتر)	فاقد بادگیر (به دلیل اقلیم سردتر)	بادگیر و تهویه طبیعی
۱۰	پنجره‌های چوبی و مشبک همراه با شیشه‌های رنگی	پنجره‌های چوبی و مشبک رو به حیاط و روشنایی غیرمستقیم	نورگیری
۱۱	دارای مطبخ، انبار، اتاق اضافی برای خدمات	شامل حمام داخلی، آشپزخانه و انبار	فضاهای جانبی
۱۲	بهره‌گیری از ساختارهای مشابه برای شرایط اقلیمی	سازگار با شرایط اقلیمی منطقه سرد	توجه به اقلیم
۱۳	استفاده از نقوش ساده‌تر و طراحی متقارن در درون و نقوش هندسی با شکوه و تأکید بر شکوه معماری سنتی و نقش‌های اسلامی	استفاده از نقوش ساده‌تر در درون و نقوش هندسی در عناصر بیرونی	ویژگی نمادین

ویژگی‌های معماری دو خانه نشان داده است که به‌طور کلی نقاط قوت و ضعف این دو خانه از ۳ جنبه زیر قابل مقایسه می‌باشند. این دو خانه نه تنها از جهت زیبایی و هنر معماری اهمیت دارند، بلکه بخشی از هویت تاریخی و فرهنگی سبزوار را نیز به نمایش می‌گذارند. برای درک عمیق‌تر از ویژگی‌های معماری و ساختار فضایی خانه‌های الداغی و جعفرزاده جزئیات بیشتری در مورد هر یک از ویژگی‌های کالبدی و فضایی مطابق (جدول ۲) ارائه گردیده است.

۴-۲- تأثیرپذیری شکل‌گیری خانه‌های تاریخی مورد مطالعه بر اساس آموزه‌های اسلامی

دین اسلام به‌عنوان دینی کامل و فراگیر در تمام حوزه‌ها محسوب می‌شود که با هدف سعادت انسان‌ها مسائل مادی و معنوی را مورد توجه قرار داده است و این دو مؤلفه را از هم جدا نمی‌داند (Motahari, 2007). معماران مسلمان کوشیده‌اند که از مبانی و حکمت‌های اسلامی در آثار خود بهره بگیرند که این آثار نشانگر امور عبادی و اعتقادی آن‌ها نیز هست و در تلاش بوده‌اند تا آثار خود را به درجه والایی از مقبولیت و محبوبیت برسانند (امین پور و همکاران، ۱۳۹۷). معماران اسلامی با مد نظر قرار دادن احکام و اصول، این نوع از نگرش به معماری را گسترش دادند (Naqi zadeh, 2012). این امر منتهی به گسترش و تنوع در معماری اسلامی شد و با توجه به اینکه معماری اسلامی از زبان قرآن و فرامین الهی نشئت می‌گیرد، روح معنویت در فضاها را بالا برد، از این رو از این نوع معماری در فضاهای مختلف با کاربری‌های مختلف مانند مدرسه، مسجد و حتی خانه مورد بهره‌برداری است (Abadi, 2005). از آنجایی که آدمی ذاتاً خواستار آرامش و مکان است و خانه مطلوب می‌تواند این نیاز را فراهم کند، باید توجه کرد که معیارهای خانه مطلوب انسان، صرفاً به این محدود نمی‌شود که سرپناه آدمی و فضایی جهت در امان بودن از بلایا باشد، بلکه مکان رشد معنوی و جسمانی آدمی متفاوت از دیگر فضاها است (Naqi zadeh, 2012). اگر معماران امروزی بر اساس آموزه‌های اسلامی که مطابق با فرهنگ مردم است معماری خانه‌ها را در پیش بگیرند، جز آرامش و آسایش نصیب ساکنین نمی‌شود (Naqi zadeh, 1998) و با بررسی آثار و مطالعه بناهای فاخر ایرانی- اسلامی، می‌توان به این الگوها و پارادایم‌ها رسید (Bemaniai & Azimi, 2010). در این پژوهش هدف تعیین احکام سفارش شده (جدول ۳) از سوی قرآن کریم و روایات معتبر اسلامی به‌منظور استفاده در معماری فضاها، از جمله مساکن، آورده شده است. با رعایت این موارد، بدون شک مساکن ما به مساکن طیبه تبدیل خواهند شد.

جدول ۳- مطالعه و استخراج احکام طراحی از منابع اسلامی، منبع: نگارندگان

ردیف	آیه	مفهوم آیه	احادیث و روایات مرتبط	حکم طراحی
۱	آیه ۶۸ سوره نحل	امر خداوند به زینور عسل جهت ساخت خانه.	عالم مانند خانه‌ای است که خالق با نعمات خود، توفیق بهره‌مندی به مخلوق داده است (شگفتی‌های آفرینش ترجمه توحید مفضل، ص ۴۶، از امام صادق (A)).	خانه باید مانند یک اثر هنری با رعایت ضوابط خاص مانند موجودیتی متفاوت از فضای بیرون باشد.
۲	آیه ۳۱ سوره اعراف	پرهیز از اسراف	قناعت تضمین‌کننده آرامش. (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۷۱، از حضرت علی (A))	شکل‌گیری خانه بر اساس اصول اخلاقی که پرهیز از بیهودگی و رعایت اعتدال، از مهم‌ترین این اصول است.
			هر ساختمانی که به اندازه نیاز انسان نباشد، عامل ناگوار زیستن مالکش در روز قیامت خواهد گشت. (بحارالانوار، ج ۷۶، ص ۱۵۰، روایت ۱۰ از امام صادق (A))	

۳	آیه ۲۹ سوره مؤمنون	خداوند نیک‌ترین مهمان‌نوازان است.	شرط ورود فرشتگان به خانه، مهمان است (جامع الأخبار، ص ۳۷۸، از پیامبر اکرم (۹))	در جهت رعایت احترام و مردم‌داری باید جایگاه مهمان مشخص و مجزا از سایر فضاهای خانه.
			میهمان، روزی خود را می‌آورد و گناهان اهل خانه را می‌برد. (بحارالأنوار، ج ۷۵، ص ۴۶۱، ح ۱۴، از پیامبر اکرم (۹))	
۴	آیه ۸۰ سوره نحل	توجه خداوند به اسکان دائم و موقت انسان.	توصیه به بهره‌گیری از نعمات طبیعی خالق در جهت رفع نیازها (مشکات الأنوار، ترجمه هوشمند و محمدی، ص ۶۷، از پیامبر اکرم (۹))	بهره‌گیری از مصالح بوم آورد و طبیعی جهت مانایی و پایداری خانه.
۵	آیه ۸۰ سوره نحل	خلقت خداوند در نهایت استحکام	جهان خلقت بسان خانه‌ای جهت بهره‌مندی انسان است (توحید مفضل، ترجمه علامه مجلسی ص ۵۵، از امام صادق (A))	توجه به نیارش و استحکام‌بخشی خانه
۶	آیه ۸۰ سوره نمل	با کسب اجازه وارد خانه دیگران شوید.	خانه پناهگاه امنی برای انسان است (تحف العقول، ترجمه حسن‌زاده، ص ۱۵، سفارش پیامبر ۹ به حضرت علی (A))	توجه به اصل حریم و حریمیت و آگاه بخشی صاحب خانه جهت ورود به خانه
۷	آیه ۲۷ و ۲۸ سوره نور	توجه به نعمات خداوند.	نگاه کردن به سبزه، موجب شادابی است. (نهج‌البلاغه، حکمت ۴۰۰، از حضرت علی (A))	هم‌آوایی با طبیعت و توجه به آن
۸	آیه ۶۳ سوره حج	توجه به نعمات و توفیقات الهی	زندگی با وجود سه چیز خوش می‌شود: هوای پاک، آب فراوان گوارا و زمین نرم و سست (آماده زراعت). (تحف العقول، ص ۳۲۰، از امام صادق (A))	ساخت خانه در محلی خوش آب و هوا و در زمین مناسب که آسایش انسان فراهم گردد.
۹	آیه ۳۵ سوره رعد	نعمات بهشتی برای پرهیزکاران	بهشت برین و نعمات آن برای پرهیزکاران (پاداش نیکی‌ها و کیفر گناهان، ترجمه ثواب الأعمال، ص ۱۹۹)	بهره‌گیری از درخت و حوض آب و غیره تجلی‌بخش بهشت برین و موجب آرامش بخشی به انسان
۱۰	آیه ۳۵ سوره نور	خداوند نور جهان است.	نورانی بودن خانه موجب آرامش، رفع فقر و غیره است	نور عامل زیبایی و آرامش در خانه است
۱۱	آیه ۹ سوره حدید	آیات الهی چون نوری راهنما است.	به خانه‌هایتان با خواندن نماز و قرائت قرآن، نورانیت ببخشید. (کنزالعمال، ج ۱۵، ص ۳۹۲، حدیث ۴۱۵۱۸)	حضور نور در خانه استعاره از هدایت معنوی، آرامش و رهایی از تاریکی است
۱۲	آیه ۲۷ سوره فاطر	جهان خلقت با رنگ‌ها و زیبایی‌ها همراه است.	خدای تعالی عرش را از چهار نور آفریده؛ نور سرخی؛ نور سبز؛ نور زرد و نور سفید. (وسایل‌الشیعه، شیخ حر عاملی، ج ۱۴، ص ۳۷، از پیامبر اکرم (۹))	معمار مسلمان در ساخت خانه‌ها آرامش بخشی و زیبایی از رنگ‌های مختلف بهره می‌گیرد.
۱۳	آیه ۲۱ سوره زمر	رنگ‌های موجود در جهان نشانه‌ای است برای اندیشمندان	نعمات رنگارنگ در بهشت زیبای خداوند وجود دارد. (الأمالی (للصدوق)، ترجمه کمره‌ای ص ۴۹)	معماران ایرانی نسبت به رنگ ارزش قائل‌اند، بی‌رنگی را نشان وحدانیت و یک رنگی را نشان صمیمیت و همچنین گلستان رنگ‌ها را نشانی از عظمت و بزرگی الهی می‌دانند.

۱۴	آیه ۳ سوره طلاق	خلقت خداوند بر اساس معیار و اندازه	قدر همان هندسه و مرزبندی است، مانند مقدار بقا و زمان فنا. (ابن قتیبه دینوری، عیون الاخبار، ص ۱۵۴)	توجه به پیمون و بازآفرینی تقدیر و هندسه الهی موجود در جهان آفرینش در خانه و بهره‌گیری از ابعاد و اندازه
----	-----------------	------------------------------------	---	---

اگر این توصیه‌ها به عمل آید و از آن‌ها در معماری بناها به کار گرفته شود، روح معنویت در فضا متجلی می‌گردد. خانه‌های ایرانی، به‌عنوان نمونه‌های برجسته‌ای از مسکن در سطح جهان، دارای پشتوانه‌های فکری، عقیدتی و فرهنگی هستند که به نیازهای ساکنین پاسخ داده‌اند؛ که مطابق جدول ۴ راهکارهای تجلی آموزه‌های اسلامی در کالبد معماری خانه الداغی‌ها و جعفرزاده تبیین شده است.

جدول ۴- راهکارهای تجلی آموزه‌های اسلامی در کالبد معماری خانه الداغی‌ها و جعفرزاده، منبع: نگارندگان

ردیف	آموزه‌های اسلامی مؤثر بر کالبد معماری خانه‌های ایرانی	خانه الداغی	خانه جعفرزاده	چگونگی تجلی آموزه‌های اسلامی در خانه الداغی‌ها و خانه جعفرزاده
۱	مردم‌واری	*	*	توجه به ابعاد خانه در قیاس با انسان، ارتفاع کف تا سقف حدود ۳ متر، درب‌ها و پنجره‌ها (عناصر کالبدی نما) در قیاس ابعاد انسان متعادل و مناسب است.
۳	پرهیز از بیهودگی در ساخت	*	*	تمامی فضاهای این دو خانه مورد استفاده اهل خانواده بوده است و هیچ فضایی بدون استفاده کاربر نبوده. جهت عدم نیاز و تفاخر، نما ساده است و از همان مصالح بومی و رایج در ساخت استفاده شده است.
۴	ارج نهادن و احترام به مهمان	*	*	در این خانه‌ها وجود فضاهایی چون مهمان‌خانه که مهمانان در آنجا پذیرایی می‌شدند نشان از اهمیت به جایگاه مهمان دارد، همچنین وجود عرصه بندی در خانه این مهم را افزون کرده است.
۵	بوم‌آوری در ساخت خانه	*	*	بهره‌گیری از مصالح بومی منطقه سبزوار که عموماً آجر و خشت بوده است در این خانه‌ها مشهود است. افزون بر به‌کارگیری خشت، استفاده از تیرهای چوبی، پوکه معدنی، کاه‌گل مشاهده شده است.
۶	نیارش و استحکام‌بخشی	*	*	بهره‌گیری از ستون در نما ساختمان. بهره‌گیری از مصالح مرغوب و بوم‌آورد. بهره‌گیری از مصالح مرغوب.
۷	توجه به اصل حریم و محرمیت	*	*	استفاده از کوبه در درب ورودی، بهره‌گیری از راهرو در قسمت ورودی هر دو خانه. ورودی شاخص است و این مهم سبب می‌شود فرد غریبه به‌صورت ناگهانی وارد منزل نشود.

مصون بودن فضاهای مسکن از دید نامحرمان.

۸	هم‌آوایی با طبیعت	*	*	در خانه الداغی‌ها از انرژی باد در بادگیرها استفاده شده است، همچنین بهره‌گیری از هوای سرد سرداب و نور طبیعی در خانه مورد توجه بوده است.
				تأمین مسکن در منطقه پاک و خوش آب‌وهوا بدور از هر نوع آسیب به محیط‌زیست.
				وجود حیاط بزرگ و بهره‌گیری از حوض مستطیلی شکل در هردو خانه، بهره‌گیری از درخت و گل‌های شمع‌دانی، ایجاد محلی جهت کاشت گل و محصولات که با آجر از بخش‌های دیگر تفکیک شده است.
				کشیدگی بنا، موجب دریافت باد مطلوب می‌شود.
۱۱	اهمیت بهره‌گیری از نور	*	*	بهره‌گیری از پنجره‌های متعدد جهت ورود نور به خانه
				معمار فضاها را به‌گونه‌ای بسامان کرده است که فضاهای مهم خانه نور طبیعی را به‌طور مستقیم دریافت کنند.
۱۲	توجه به اصول زیبایی‌شناسی	*	*	استفاده از رنگ‌های متعدد (شیشه‌های رنگی)، ایجاد تناسب، تقارن، بهره‌گیری از نور، آب و غیره.
۱۳	توجه به پیمون و هندسه	*	*	معمار سعی بر آن داشته است که در پلان خانه‌ها تقارن، تعادل، تناسب و غیره را رعایت کند.
				اجزا پلان از فضاهایی مستطیل و مربع شکل کنار هم قرار گرفته است.
				سازمان‌دهی فضاها، نظام‌دار است.
۱۴	سلسه مراتب	*	*	سلسله مراتب فضایی در داخل و خارج بنا رعایت شده است، این مهم حس امنیت و محرمیت به ساکنین خانه بخشیده است.
				دقت در ترتیب فضای مسکن.
۱۵	توجه به خلوت و درون‌گرایی	*	*	مرکزیت خانه حفظ شده است.
				درون خانه‌ها سلسله مراتب فضایی رعایت شده است و عرصه خصوصی نسبت به دیگر عرصه‌ها تفکیک شده است.
				وجود فضاهایی همچون صندوق‌خانه، زیرزمین و پستوها که یکی از کارکردهای آن خلوت آدمی با خویشتن نیز بوده است.
۱۶	عدم ایجاد مزاحمت برای همسایگان	*	*	دم دید به منزل همسایگان
				رعایت حریم شنوایی و بینایی نسبت به هم‌جواری‌ها
۱۸	انعطاف‌پذیری خانه	*	*	وجود صندوق‌خانه، علاوه بر کارکردی که در تهیه اقلام و وسایل و غیره داشته است، فضایی جهت خلوت را نیز فراهم می‌کرده است.

مطابق جدول ۴ معماری خانه‌های الداغی و جعفرزاده در سبزوار، همانند سایر خانه‌های سنتی ایرانی، تحت تأثیر آموزه‌های اسلامی شکل گرفته است. این تأثیرات نه تنها در طراحی کالبدی و فضایی بلکه در اصول و نگرش‌های کلی معماری نیز نمود یافته‌اند؛ بنابراین در یک جمع‌بندی آموزه‌های اسلامی برگرفته از شکل‌گیری این دو خانه جهت کاربرد در خانه‌های معاصر به شرح زیر ارائه شده است.

۴-۲-۱- اصل محرمیت (حفظ حریم)

- تقسیم‌بندی فضاها: یکی از اصول مهم در معماری اسلامی، حفظ محرمیت و حریم خصوصی است. این اصل در طراحی خانه‌ها به صورت واضحی مشهود است؛ جایی که فضای اندرونی (خصوصی) از بیرونی (عمومی) به صورت مجزا طراحی می‌شود. این طراحی به‌ویژه در خانه‌هایی که فضای اندرونی مختص استفاده اعضای خانواده است و فضای بیرونی برای مهمانان و امور اجتماعی در نظر گرفته شده است، آشکار است.

۴-۲-۲- توجه به قبله

- جهت قبله: در معماری اسلامی، توجه به جهت قبله نقش مهمی دارد. در بسیاری از خانه‌های سنتی، جهت‌گیری اتاق‌ها یا فضاها اصلی به‌گونه‌ای است که امکان انجام فریضه‌های مذهبی مانند نماز به‌سوی قبله فراهم شود.

۴-۲-۳- استفاده از نور و آب به‌عنوان نماد معنویت

- نورگیری و روشنایی: استفاده از نور طبیعی در معماری اسلامی به دلیل نقشی که نور به‌عنوان نماد معنویت ایفا می‌کند، اهمیت داشته است. این امر به‌ویژه در طراحی اتاق‌های داخلی و مشبک‌کاری‌های زیبا دیده می‌شود که نور را به شکلی هنرمندانه وارد فضاها می‌کند.
- آب و حیاط مرکزی: وجود حوض و آب در مرکز حیاط، در کنار گرما و خشکی محیط، نمادی از پاکی و آرامش است و فضای مناسبی برای تأمل و مراقبت معنوی فراهم می‌کند.

۴-۲-۴- زیبایی و کمال‌جویی

- تزئینات هنری: تزئینات گچ‌بری و کاشی‌کاری‌های اسلیمی، نموداری از زیبایی و کمال‌طلبی در معماری ایرانی-اسلامی هستند که هدف آن‌ها فراتر از زیبایی ظاهری، القای نظم و هماهنگی است.

۴-۲-۵- پایداری و احترام به محیط‌زیست

- استفاده از مصالح بومی: توجه به استفاده از مصالح محلی مانند خشت و آجر، علاوه بر جنبه اقلیمی، نمایانگر احترام به منابع طبیعی و حفظ محیط‌زیست است که در آموزه‌های اسلامی نیز مورد تأکید است.

۴-۲-۶- صمیمیت و جمع‌گرایی

- حیاط به‌عنوان محل اجتماع خانوادگی: طراحی حیاط مرکزی علاوه بر ایفای نقش زیبایی‌شناختی و اقلیمی، محل تجمع و صمیمیت اعضای خانواده و محلی برای تعاملات اجتماعی است که خود بر اساس ارزش‌های جمع‌گرایی در اسلام است.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

آموزه‌های حکیمانه اسلامی دارای روش، اصول مشخص و روشنی است. این شیوه‌ها قادرند نیازهای انسان در هر زمان و مکان را برآورده کنند. در مطالعه صورت گرفته، دو خانه الداغی‌ها و جعفرزاده بررسی شده و بخشی از زوایای تجلی آموزه‌های عالمانه اسلامی در ساختار فضایی خانه‌های زیبای ایرانی مشاهده گردید. معماران مسلمان نسبت به درجات فهم، ایمان، بصیرت و علم خود دیدگاه‌های متفاوتی داشته‌اند و باید توجه کرد که هیچ معمار مسلمانی به‌صورت قطع و کامل آموزه‌های اسلامی را در ساختمان‌های

خود پاسخ نداده است؛ زیرا در رابطه با درجات اعتقاد و دیدگاه‌های گوناگون، نظریه‌ای نیز وجود دارد که در قرآن کریم به آن اشاره شده است که هر فرد به میزان درک خود به حقایق دست می‌یابد. لازم به ذکر است، خانه‌ها دارای ابعاد مختلف فرهنگی، روحانی، اقتصادی، اجتماعی و غیره هستند. لذا، خانه‌ای که متناسب با این نیازها طراحی و ساخته شده باشد، موجب آرامش و آسایش ساکنین می‌گردد. از آنجایی که در مسکن‌سازی معاصر، مطلوبیت و آسایش انسان‌ها، قربانی مسائل اجتماعی و اقتصادی شده است و خانه‌های مطلوب از محور مطلوبیت خارج شده‌اند، بر اساس تحلیل‌های صورت گرفته و نتایج حاصل آمده از تحقیق، می‌توان به‌عنوان راهکار به جهت ارتقای بهره‌وری و کیفیت مسکن مطلوب اسلامی، مدل و شیوه‌هایی را ارائه داد که در قالب ۱۵ راهکار در این مقاله به چشم می‌خورند (جدول ۴)، اصولی که معمار در این دو خانه رعایت کرده و قابلیت اجرا و تطبیق در معماری عصر حاضر به شیوه‌های گوناگون را نیز دارد. یکی از اصلی‌ترین مفاهیم اسلامی که در طراحی این خانه‌ها به‌وضوح قابل مشاهده است، مفهوم حریم و محرمیت به شمار می‌رود. در خانه‌های سنتی، حیاط مرکزی و فضای داخلی متناسب با اصول اسلامی طراحی شده است، به نحوی که حریم خصوصی افراد حفظ شود و مهمان‌نوازی به‌عنوان یکی از ارزش‌های اسلامی مورد توجه قرار گیرد. عناصر معماری مانند مصالح بومی شامل خشت و آجر به‌خوبی نمایانگر احترام به محیط‌زیست و استفاده بهینه از منابع طبیعی است، موضوعی که در آموزه‌های اسلامی نیز به آن تأکید شده است. بهره‌گیری از نور طبیعی نه تنها به زیبایی بنا می‌افزاید، بلکه آرامش روانی ساکنان را نیز تأمین می‌کند. حضور نور به‌عنوان نماد روشنایی و هدایت معنوی، به فضای داخلی خانه‌ها جلوه‌ای معنوی و روحانی می‌بخشد. همچنین در بررسی این خانه‌ها مشاهده می‌شود که عناصری همچون رنگ‌ها و تزئینات مختلف نیز به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که علاوه بر زیبایی‌شناسی، با فرهنگ و هویت دینی ساکنان هماهنگ باشند. استفاده از نقوش اسلیمی و هندسی و کنده‌کاری‌های دیواری نشان‌دهنده ذوق هنری جامعه آن زمان و ارتباط مستقیم با آموزه‌های دینی بوده است. لذا بر اساس یافته‌های پژوهش، معماری خانه‌های الداغی‌ها و جعفرزاده در سبزوار، همانند سایر خانه‌های سنتی ایرانی، تحت تأثیر آموزه‌های اسلامی شکل گرفته است. این تأثیرات نه تنها در طراحی کالبدی و فضایی بلکه در اصول و نگرش‌های کلی معماری نیز نمود یافته‌اند. از این حیث در طراحی خانه‌های معاصر می‌بایست ۶ اصل؛ محرمیت (حفظ حریم)، توجه به قبله، استفاده از نور و آب به‌عنوان نمادهای معنوی، زیبایی و کمال‌جویی، پایداری و احترام به محیط‌زیست، موردتوجه ویژه قرار گیرد تا معماری خانه به فطرت آدمی و نیازهای انسان نزدیک شده و کیفیت زندگی به‌طور قابل توجهی یافته و موجب ارتقاء آرامش و معنویت ساکنین گردد.

۶- منابع

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- نهج البلاغه.
- ۳- صحیفه سجاده.
- ۴- اصول الکافی.
- ۵- ابن بابویه، محمد ابن علی (۱۳۸۲). الخصال. ترجمه یعقوب جعفری، انتشارات نسیم کوثر.
- ۶- ابن بابویه، محمد ابن علی (۱۴۰۰). عیون اخبار الرضا. ترجمه مهدی لاجوردی، انتشارات جهان.
- ۷- ابن شعبه (۱۳۸۲). تحف العقول عن آل الرسول. ترجمه سید باقر میر عبدالحی، قم: انتشارات دارالحدیث.
- ۸- ابن فهد حلی (۱۳۸۷). آداب راز و نیاز به درگاه بی‌نیاز. ترجمه محمدحسین نائینی، قم: انتشارات آیت شرق.
- ۹- اردلان (۱۳۸۰). حس وحدت: نقش عرفان در معماری. ترجمه جودت، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۰- اشرفی، سید حسین؛ استاجی، ساسان؛ و محبی فرد، امیر (۱۳۹۴). بررسی آسیب‌شناسی و ارائه طرح مرمت و احیای بنای تاریخی خانه الداغی سبزوار. اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری، ایران.

- ۱۱- امین پور، احمد؛ مدنی، رامین؛ حیاتی، حامد؛ و زارع، علی (۱۳۹۷). تأثیر آموزه‌های اسلامی بر کالبد معماری خانه‌های ایرانی نمونه موردی: خانه سنتی در اقلیم گرم و خشک ایران. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۸(۲۹).
dor:20.1001.1.22516735.1397.8.29.13.1
- ۱۲- آصفی، مازیار؛ و ایمانی، الناز (۱۳۹۳). ریشه‌یابی و شناخت عوامل دگرگون ساز روح معماری گذشته ایران در گذر زمان، اصالت گذشته، تازگی اکنون. هویت شهر، ۸(۹)، ۶۳-۷۶.
dor:20.1001.1.17359562.1393.8.19.5.2
- ۱۳- بمانیان، محمدرضا؛ نسیم غلامی رستم؛ و جنت رحمت پناه (۱۳۸۹). عناصر هویت‌ساز در معماری سنتی خانه‌های ایرانی. نمونه موردی: خانه رسولیان یزد. مطالعات هنر اسلامی، ۷(۱۳)، ۵۵-۶۸.
- ۱۴- حائری، محمدرضا (۱۳۸۵). معماری و معنویت. تهران: انتشارات سروش.
- ۱۵- حائری مازندرانی، محمدرضا (۱۳۸۸). خانه، فرهنگ، طبیعت، بررسی معماری خانه‌های تاریخی و معاصر به منظور تدوین فرآیند و معیارهای طراحی خانه. تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- ۱۶- حرعاملی، محمدبن حسن (۱۳۸۶). وسائل الشیعه. ترجمه محمدرضا الحسینی الجلالی، قم: انتشارات موسسه آل البيت Δ لاهیه التراث.
- ۱۷- حمزه نژاد، مهدی؛ و صدریان، زهرا (۱۳۹۳). اصول طراحی خانه از منظر اسلامی و الگوهای کاربردی معاصر. پژوهش‌های معماری اسلامی، ۱(۴)، ۶۰-۷۸.
- ۱۸- رزم آهنگ، وحیده؛ و کشمیری، هادی (۱۴۰۲). ارزیابی و بررسی نقش مؤلفه‌های کالبدی محیطی بر سلامت روان ساکنان مجتمع‌های مسکونی، نشریه پژوهش‌های معماری نوین، ۱(۳).
- ۱۹- شایبرچیم، جی (۱۳۷۹). مدیریت شهر. ترجمه‌ی پرویز زاهدی، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- ۲۰- شعیری، تاج‌الدین محمد (۱۳۹۲). جامع الاخبار، قم: انتشارات حضرت عباس.
- ۲۱- شیخ صدوق (۱۳۷۶). الامالی للصدوق. ترجمه محمدباقر کمره‌ای تهران: انتشارات کتابچی.
- ۲۲- شیخ صدوق (۱۳۸۱). ثواب الاعمال. ترجمه محمد علی مجاهدی، قم: انتشارات سرور.
- ۲۳- شیردل، امیرحسین؛ و مهدی نژاد، جمال‌الدین (۱۴۰۳). تبیین اصول معماری مسکن هوشمند با هدف کاهش بهره‌گیری از انرژی‌های تجدید ناپذیر در جهت حفظ محیط‌زیست، نشریه پژوهش‌های معماری نوین، ۴(۴).
- ۲۴- علوی مقدم، نسرین سادات (۱۳۹۱). سبک معماری خانه‌های سنتی در سبزوار، نشریه فرهنگ مردم و ایران، ۴(۳۱).
- ۲۵- گلریزف، محسن؛ و موسوی، سید احسان (۱۴۰۲). معماری بومی در طراحی پایدار سکونتگاه‌های روستایی (نمونه موردی روستاهای ونان و کهندان قم). نشریه پژوهش‌های معماری نوین، ۳(۳).
- ۲۶- متقی هندی، علی بن حسام‌الدین (۱۴۰۱). کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، محقق، بکری حیانی، صفوة السقا، انتشارات مؤسسه الرسالة.
- ۲۷- مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۹). مشکات الانوار، قم: انتشارات مسجد جامع جمکران.
- ۲۸- مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۵). بحار الانوار، قم: انتشارات المكتبة الاسلامیه.
- ۲۹- مفضل بن عمر، جعفری (۱۳۸۳). توحید مفضل. ترجمه نجفعلی میرزایی، قم: انتشارات هجرت.
- ۳۰- مهدی نژاد، جمال‌الدین؛ و شیردل، امیرحسین (۱۴۰۳). کتاب حکمت معماری مسکن ایرانی مبتنی بر بهینه‌سازی مصرف انرژی، تهران: انتشارات اول و آخر.
- ۳۱- مهدی نژاد، جمال‌الدین؛ و شیردل، امیرحسین (۱۴۰۲). عناصر هویت‌بخش معماری خانه ایرانی، تهران: انتشارات اول و آخر.

- ۳۲- مهدی‌نژاد، جمال‌الدین؛ شرقی، علی؛ و اسدپور، فائزه (۱۳۹۸). سنجش و ارزیابی شاخص‌های مؤثر بر کارکرد مسکن روستایی پایدار با تأکید بر نقش فرهنگ و اجتماع. مدیریت شهری و روستایی، ۱۸(۵۴)، ۲۸۳-۳۰۰.
- ۳۳- نقی‌زاده، محمد (۱۳۷۹). ویژگی‌های کیفی مسکن مطلوب (مبانی طراحی و روش‌های تحصیل آن). نشریه صفا، ۳۱(۱)، ۹۰-۱۰۳.
- ۳۴- هاشمی طغرالجردی، سید مجید (۱۳۹۰). اصول حاکم بر حریم بصری خانه در اندیشه اسلامی. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه علم و صنعت.
- 35- Mahdinejad, J., Sharghi, A., Asadpour, F. (2019). Evaluation of the Indicators Affecting the Function of Sustainable Rural Housing with an Emphasis on the Role of Culture and Society. *Intenational Journal of Urban and Rural Management*, 18(54), 283-300. <http://ijurm.imo.org.ir/article-1-2489-fa.html>
- 36- Asadpour, F., Shirdel, A.H., Naghipour, P. (2024b). Evaluation of perceptual indicators of physical environment affecting the inducement of citizen's sense of place in urban neighborhoods. *Energy and Buildings*, 325, 114992. doi:10.1016/j.enbuild.2024.114992
- 37- Mahdinejad, J., Sharghi, A., Asadpour, F. (2020d). Investigating the Effective Indicators on the Desirable Quality of Open and Semi-Open Spaces of Contemporary Housingry Housing. *International Journal of Architectural Engineering & Urban Planning*, 30(1), 119-135.
- 38- Mahdinejad, J., Sharghi, A., Asadpour, F., 2020c. Perception of rural architecture, Academic Jahad Publications Publications, Iran. [in Persian]
- 39- Mahdinejad, J., Sharghi, A., Asadpour, F. (2021e). Energy and sustainable design; Dynamic balance with the system. Academic Jahad Publications Publications, Iran.
- 40- Mahdinejad, J., Sharghi, A., Asadpour, F., (2024a). Identifying the physical-spatial components of the valuable vernacular villages based on tourism development (Case study: foothill villages in the west of Mazandaran Province), *Rural Research*, 15(1), 6-31. doi:10.22059/jrur.2023.361629.1855
- 41- Mahdinejad, J., Sharghi, A., Asadpour, F. (2020b) A Comparative Study of Wooden Decorations of the Architectural Styles of the Historical Houses in the Kop Village of Noor City with the Buildings of the Qajar and Safavid Period, *Glory of Art (Jelve-y Honar) Alzahra Scientific Quarterly Journal*, 11(4), 95-106. doi:10.22051/jjh.2019.24634.1394
- 42- Bianca, S. (2000). *Urban Form in the Arab World: Past and Present*. Thames & Hudson.
- 43- Hakim, B. S. (1986). *Arabic-Islamic Cities: Building and Planning Principles*. Kegan Paul International.
- 44- Ardalan, N., & Bakhtiar, L. (1973). *The Sense of Unity: The Sufi Tradition in Persian Architecture*. University of Chicago Press.
- 45- Omer, S. (2010). *Islamic Architecture: Its Philosophy and Significance*. IIUM Press.
- 46- Rabbat, N. (2012). *The Courtyard House: From Cultural Reference to Universal Relevance*. Routledge.
- 47- Pope, A. U. (1965). *Persian Architecture: The Triumph of Form and Color*. New York Graphics Society.
- 48- Blair, S. S., & Bloom, J. M. (1994). *The Art and Architecture of Islam 1250-1800*. Yale University Press.
- 49- Wilber, D. N. (1969). *Persian Gardens and Garden Pavilions*. Dumbarton Oaks.
- 50- Kleiss, W. (1981). Statistical Analysis of Traditional Iranian Architecture. *Kunst des Orients*, 13(1), 124-157.

Manifestation of Islamic Teachings in the Design of Tranquil Homes

(Case Study: Aldaghi and Jafarzadeh Houses in Sabzevar)

Amirhossein Shirdel¹, Faezeh Asadpour², Omid Rahaei^{3*}

1- Bachelor's student, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Rajaei Teacher Training University, Tehran, Iran.

amirshirdel6645930@gmail.com

2- Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran.

Faezeh.Asadpour@sru.ac.ir

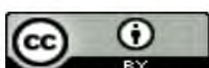
3- Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Rajaei Teacher Training University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)

o.rahaei@sru.ac.ir

Abstract

Iranian residential architecture, particularly under the influence of Islamic teachings, plays a significant role in addressing the spiritual and material needs of its inhabitants. This study investigates the manifestation of Islamic teachings in the design of traditional houses in the Sabzevar region, focusing on the Aldaghi and Jafarzadeh houses from the Qajar period. The aim of the research is to extract Islamic criteria for designing tranquil homes that, by drawing on Quranic principles and Islamic narrations, can create an environment harmonious with human needs and Iranian culture. This qualitative research was conducted by collecting data through documentary and library methods, analyzing Islamic texts and documents, and employing logical reasoning to examine the manifestation of Islamic principles and values in the historical Aldaghi and Jafarzadeh houses from the Qajar era. The analysis of these houses reveals that Iranian architects adhered to principles such as privacy and seclusion, balance and proportion, aesthetics, the use of geometry and spatial hierarchy, and an emphasis on solitude and tranquility. Additionally, the use of natural materials and a lifestyle aligned with the culture of the region's people are prominent features of these houses. The findings suggest that by returning to these wise teachings, the quality and spirituality of contemporary housing can be enhanced. Adhering to these Islamic values not only ensures the sustainability and durability of structures but also fosters the psychological and social well-being of residents.

Keywords: Iranian house, Aldaghi house, Jafarzadeh house, Islamic architecture, Holy Quran, Sabzevar.

This Journal is an open access Journal Licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License

(CC BY 4.0)